

6 Šolnine in vprašanje pravičnosti

Zdenko Kodelja

Šolnine, še posebej tiste v visokem šolstvu, so postale v novi slovenski državi pomembna ideološka tema, ki že dolgo razdvaja stroko, politiko in širšo javnost, v povojni jugoslovanski pedagogiki in politiki pa, kolikor mi je znano, niso bile šolnine niti predmet odmevnih teoretskih razprav niti kake večje politične pozornosti.¹ Prav nasprotno, o njih skorajda ni bilo govora. Verjetno zato, ker šolnine običajno razumemo v povezavi z zasebnimi šolami, zasebne šole pa so bile v takratni državi prepovedane.² Če pa se je šolnine že omenjalo, se jih je predvsem kot nekaj izrazito negativnega in tujega šolstvu v socialistični državi, katerega bistvena značilnost je – poleg partijskega monopola nad njim – prav brezplačnost kot pogoj za enako dostopnost šolanja za vse, ne glede na njihov materialni položaj. Ob tem pa se je zamolčalo, da so bile šolnine, denimo v visokem šolstvu, uradno dovoljene in so jih izredni študenti morali plačati. Ta diametralno nasproten vrednostni in praktični odnos do šolnin pa ne kaže le na nekoherentnost takratnega šolskega sistema in partijske šolske politike, ampak tudi na hipokrizijo tistih, ki so po eni strani javno nasprotovali šolninam, po drugi strani pa so jih v visokem šolstvu dopuščali in imeli od njih tudi koristi. Ker so te šolnine dopuščali, so s tem sami postavili pod vprašaj verodostojnost lastnega javnega nasprotovanja šolninam, češ da so nekaj slabega. Kajti če bi mislili resno, bi morali tako tudi ravnati in odpraviti šolnine za izredne študente.³ Ne glede na takšno shizofreno početje pa je dopuščanje teh šolnin v visokem šolstvu verjetno treba vseeno razumeti kot izjemo, ki potrjuje pravilo: šolnine so nedopustne. Negativen odnos do šolnin pa ni bil značilen le za socialistične države, temveč tudi za različne pedagoške, sociološke, filozofske, ekonomske in druge teorije ter levo usmerjene šolske politike v kapitalističnih zahodnih državah. Tam so bile šolnine sestavni del šolske realnosti in kot take predmet teoretske refleksije in političnih bojev, obravnavane pa so bile predvsem v kontekstu socialne pravičnosti ali natančneje enakih izobraževalnih možnosti, to se pravi, kot ovira za izobraževanje otrok iz revnejših družin.

1 To se vidi tudi po tem, da v takratnem obsežnem pedagoškem slovarju sploh ni gesla »šolnine« (Enciklopedijski rječnik pedagogije, 1963), so pa zgoj omenjene v geslu »privatne šole« (prav tam, 767).

2 Zasebne šole so bile v Sloveniji prepovedane leta 1945. Izjema so bile »verske šole za vzgojo duhovnikov«, vendar njihova spričevala niso imela javne veljave.

3 Šolnine za izredne študente niso bile odpravljene niti pozneje v novi državi, čeprav je šlo za očitno krivico in diskriminacijo, saj so morali izredni študentje za študij plačevati, redni pa ne. Prav to krivico pa so uporabljali mnogi zagovorniki uvedbe šolnine tudi za redne študente kot enega od ključnih argumentov v prid šolninam. Tudi za takratno vlado je bila to krivica, ki jo je leta 2006 nameravala odpraviti tako, da bi uvedla šolnino za vse študente.

6.1 Šolnine kot nasprotje politiki udejanjanja enakih izobraževalnih možnosti

S te perspektive je na šolnine, kot kaže, gledal tudi Medveš, ko je konec leta 1989, torej v prelomnih časih prehoda enopartijske države v večstrankarsko, kritično analiziral šolski del takratnega predkongresnega gradiva Zveze komunistov Slovenije »Evropa zdaj«. V njem se namreč med predvidenimi ukrepi, ki jih Medveš navede kot dejstva, ki dokazujejo, kako hitro in radikalno je partija v novih političnih razmerah zamenjala temeljne vrednote šolske politike, omenja tudi uvajanje šolnin (Medveš, 1990, 31). Prav v uvajanju šolnin, v zavzemanju za zasebne šole in še nekaterih drugih ukrepov vidi Medveš očitni dokaz za to, da takrat Zveza komunistov ne le, da ni bila več »pripravljena braniti nekaterih temeljnih vrednot šolske politike, ki so, zgodovinsko gledano, izhajale iz nasprotovanja enostranskemu uveljavljanju kapitala v izobraževanju«, temveč je začela, temu nasprotno, s takimi interesi »celo koketirati« (prav tam, 29).⁴ Zato »namesto enakih možnosti stopa v ospredje skrb za zmogljivejše, namesto uveljavljanja brezplačnosti šolanja« pa »se išče rešitev za dvig kvalitete pouka v uvajanju šolnin« (prav tam, 31). Že iz tega se vidi, da so za Medveša šolnine, s katerimi se v svoji razpravi sicer ukvarja le posredno in obrobno, eden od očitnih znakov prevlade interesov kapitala nad interesi oziroma vrednotami socialne pravičnosti (prav tam, 30).⁵ To po njegovem mnenju sicer velja za takratna razmišljanja v slovenski Zvezi komunistov, ki jih je v svoji razpravi dokaj negativno ovrednotil in s tem pokazal svojo nenaklonjenost do tovrstnega vrednostnega preobrata v pogledih na šolsko politiko. Toda konflikt med temi interesi je bil, kot poudarja – sklicujoč se na Husenove, Flitnerjeve, Bourdieujeve in Conantove analize šolskih reform iz šestdesetih let prejšnjega stoletja –, značilen tudi za šolske

---

4 Ta interpretacija – prevrednotenje nekaterih temeljnih vrednot kot posledice podreditve politike interesom kapitala – je utemeljena in prepričljiva, ko gre za uvajanje šolnin, vprašanje pa je, ali dovolj dobro pojasni tudi zavzemanje za zasebne šole. Če so mišljene zasebne šole, ki imajo tako visoke šolnine, da prinašajo lastniku zaslužek in dobiček (denimo take, kot so nekatere tuje elitne šole in predvsem univerze), potem je omenjena razlaga lahko pravilna. Toda zdi se, da je pri takratnem zavzemanju ZKS za zasebne šole verjetno šlo za drugačne zasebne šole, katerih cilj ni profit, temveč vzgajanje otrok v skladu z verskimi ali filozofskimi prepričanji njihovih staršev. Izbira takih šol je staršem priznana kot človekova pravica v več mednarodnih dokumentih, ki so bili pravno zavezujoči že za jugoslovansko državo kot njihovo podpisnico, a je kljub temu te pravice dvakrat kršila, prvič, ker so bile zasebne šole prepovedane, in drugič, ker je od javnih šol partija zahtevala, da otroke indoktrinirajo: jim obvezno vcepijo marksistični svetovni nazor (gl. Deseti kongres ZKJ, 1974, 321). Če je šlo za take šole, potem zavzemanje zanje v programsko-političnem dokumentu ZKS mogoče bolje pojasnjuje neka druga Medveševa razlaga, namreč, da je obravnavano prevrednotenje vrednot posledica ne samo spogledovanja ZKS z interesi kapitala, temveč tudi njene »travme o zavoženem šolstvu« (Medveš, 1990, 31), vendar le pod pogojem, da med »travmatične« stvari štejemo tudi nekakšno slabo vest takratnih članov ZKS zaradi očitnega kršenja omenjenih človekovih pravic in ne, denimo, le usmerjenega izobraževanja.

5 Zdi pa se, da se po njegovem mnenju ta prevlada interesov kapitala ni pojavila šele takrat, temveč že prej, namreč »v koncipiranju ideje usmerjenega izobraževanja, zlasti še v reduciranju funkcij izobraževanja na potrebe 'dela' ter 'združenega dela'« (prav tam, 30). Razlog naj bi bil v tem, da »so se v politiki ZK [...] pomešali interesi 'družbenega kapitala' in socialne pravičnosti« (prav tam).

politike v nekaterih tedanjih zahodnih državah.⁶ Eden od vidikov tega konflikta je tudi nasprotovanje šolninam in zavzemanje zanje.

V številnih državah z različno politično ureditvijo je nasprotovanje šolninam bilo, je, in verjetno še vedno bo razumljeno kot vidni izraz ideološkega in političnega boja. Mnogi verjamejo, in tudi sam sem bil prepričan, da je to boj za večjo pravičnost šolskega sistema. To pa zato, ker se zdi samoumevno, da šolnine preprečujejo šolanje vsem, ki šolnine ne zmorejo plačati. Če namreč nimaš denarja za plačilo šolnine, je očitno, da se tudi šolati ne moreš. To pa je z vidika socialne pravičnosti nedopustna krivica, saj socialna pravičnost predpostavlja, da mora država zagotoviti enake možnosti izobraževanja za vse. Ta argument je bil močan, in še vedno je, vendar samo, če je res, da vse šolnine preprečujejo šolanje tistim iz revnejših slojev, ki nimajo denarja za plačilo šolnine. Ta pogoj je ključen. Če ni izpolnjen, argument pade. Ni več utemeljenega razumskega razloga za nasprotovanje šolninam.

Čeprav je takrat in tudi pozneje prevladovalo široko sprejeto prepričanje, da so šolnine ravno zato, ker preprečujejo šolanje otrokom iz revnih in ekonomsko šibkih družin, nedvomno v nasprotju z načelom enakih izobraževalnih možnosti in zato tudi s socialno pravičnostjo, se že po nekoliko globljem razmisleku izkaže, da stvari vendarle niso tako enostavne. Kajti če je preprečitev šolanja socialno šibkim razlog za nasprotovanje šolninam, potem je takšno nasprotovanje težko, če že ne nemogoče, racionalno upravičiti v vseh tistih primerih, ko imamo šolnine, vendar te revnim ne onemogočajo šolanja. Vsaj dva taka primera sta znana. Prvi primer so nizke šolnine, ki jih zmorejo plačati tudi revnejši,⁷ ali pa jih namesto njih plača nekdo drug (denimo šola, ki je iz takšnih ali drugačnih razlogov zainteresirana za njihov vpis). Drugi primer, o katerem bo nekoliko več govora v nadaljevanju, pa predstavljajo tako imenovane odložene šolnine, ki se jih ne plača pred začetkom šolanja, temveč po zaključenem šolanju, pa še takrat šolnino povrnejo državi le tisti, ki so se po končanem šolanju zaposlili in imajo dovolj visok osebni dohodek.

6 S politiko, »ki izhaja iz interesov kapitala«, misli politiko, ki se »zavzema bolj za takšno šolsko organizacijo, ki naj omogoči večjo tekmovalnost in storilnostno usmerjenost, veliko diferenciranost šolskih poti, svobodo v izbiri šol in programov z zelo različnimi zahtevami, veliko in strogo selektivnost, višjo kvaliteto znanja in to tudi glede uporabnosti znanja oziroma prilagojenosti šolanja vsem procesom družbene reprodukcije« (prav tam, 29). Tej politiki zoperstavlja politiko, ki izhaja iz vrednot »socialne pravičnosti v šolstvu. Te se kažejo v težnjah po ureditvi šolskega sistema, ki naj zagotavlja visoko stopnjo prehodnosti in dostopnosti šolanja na vseh stopnjah, manjšo stigmatizacijo in večje upoštevanje otroka, skrb za razvoj vsakogar, posebej pa še skrb za odpravo ali vsaj zmanjševanje učinkov socialno-kulturnih razmer na šolsko uspešnost; namesto diferenciacije ima prednost integracija poti šolanja, namesto selekcije se poudarja usmerjanje, skratka vse, kar naj zagotavlja enakost možnosti« (prav tam).

7 Šolnine na zasebnih šolah, ki jih posredno ali neposredno (so)financira država, so marsikdaj omejene na takšno višino, da jo zmorejo tudi manj premožni starši. Zato šolnina sama na sebi še ni nujno v službi socialne selekcije učencev. Tako na primer šolnine v Nemčiji, kjer je zasebnim šolam celo z ustavo prepovedana izbira učencev na osnovi premoženjskega stanja staršev, »šolnine ne smejo biti tolikšne, da jih revni starši ne bi zmogli« (Šimenc, 1996, 14, 18).

V obeh navedenih primerih torej šolnine ne preprečujejo šolanja revnim zato, ker jih ne zmorejo plačati.

Iz tega sledi, da tu obravnavani argument proti šolninam ni splošno veljaven. Uporaben je le v primeru tako visokih šolnin, da jih nekateri ne zmorejo plačati. Zato je njegova raba za vse šolnine pravzaprav zloraba. To pa nikakor ne pomeni, da ni drugih argumentov proti šolninam. Prav tako pa ne pomeni, da ni argumentov v prid šolninam.

6.2 Argumenti za in proti šolninam v visokem šolstvu

Šolnine v visokem šolstvu so tema, ki ni bila povod za burne polemike samo pri nas, ampak tudi v marsikateri drugi državi. To ni nič presenetljivega, če upoštevamo dejstvo, da so mnenja o tem, ali so šolnine v visokem šolstvu nekaj dobrega ali slabega, zelo deljena. Odgovor na vprašanje, kdo ima v tem sporu prav, pa še zdaleč ni enostaven. Obstajajo namreč prepričljivi argumenti za in proti šolninam.⁸

Če se na tem mestu omejim le na tiste argumente, ki se sklicujejo na pravičnost, potem se zdi, da obstajata dva glavna odgovora na vprašanje, ali so šolnine v visokem šolstvu primer socialne nepravičnosti. Prvi odgovor je pritrdilen: šolnine so primer socialne nepravičnosti, ker onemogočajo dostop do visokošolskega študija vsem tistim, ki si ga zato, ker izhajajo iz revnih družin, ne morejo privoščiti. Drugi odgovor pa je ravno nasproten: brezplačni visokošolski študij (ki v resnici sploh ni brezplačen, ampak ga plačujejo davkoplačevalci), je nepravičen, ker je med študenti daleč večji delež tistih, ki sodijo v premožnejše sloje, kot jih je v celotni strukturi prebivalstva. Iz tega sledi, da revnejši financirajo bogate. To pa je krivično. Poleg tega naj bi bilo brezplačno visoko šolstvo krivično tudi zato, ker študentje, ki bodo imeli pozneje v življenju od študija velike osebne koristi, ne poravnajo sami dela stroškov svojega študija. Če so trditve v obeh odgovorih resnične, se znajde tisti (minister, vlada, parlament), ki odloča o šolninah, v dilemi, saj mora izbrati med dvema izključujočima se alternativama: šolninami in brezplačnim študijem. Toda problem je v tem, da bo posledica izbire, ne glede na to, kaj izbere, socialna nepravičnost.

Ta dilema pa je seveda lažna, če vsaj ena od trditev ni resnična. Argument, ki postavlja pod vprašaj prvo trditev, ki je pogosto uporabljena kot argument proti šolninam, namreč, da šolnine odvrtačajo revne študente od študija, je navedba držav, kjer se je vpis po uvedbi šolnin celo povečal. Ta argument uporabljajo zagovorniki

⁸ V tem zapisu se omejujem le na bistvene poudarke nekaterih argumentov, ki so že bili nekoliko podrobneje in obširneje obravnavani v knjigi: Z. Kodelja, *O pravičnosti v izobraževanju*, str. 137–156.

šolnin tudi pri nas. Njegova moč je v tem, da se zdi samoumevno, da je nasprotni argument, ki trdi, da šolnine vodijo v znižanje vpisa, napačen. Toda problem je v tem, da takšna argumentacija, ki jo uporabljajo nasprotniki in zagovorniki šolnin, pripiše posledico (nižji ali višji vpis) enemu samemu vzroku (vpeljavi šolnine), ki pa ima nasprotujoče si učinke, saj obstajajo države, kjer se je vpis po vpeljavi šolnine povečal, a tudi države, kjer se je zmanjšal (npr. v Avstriji leta 2001).⁹ Zato argument ni prepričljiv ne takrat, ko je uporabljen v prid šolninam, ne takrat, ko se ga uporablja proti šolninam.

Bolj prepričljiv argument proti argumentu, da šolnine odvrčajo študente revnih staršev od študija, se zdi tisti, ki ga navaja britanski filozof Marenbon, in ki je še posebej prepričljiv v primeru odloženih šolnin, kakršne so bile predlagane tudi v Sloveniji, in ki pravi, da materialni položaj študentovih staršev sploh ni relevanten za njegov vpis (Marenbon, 2004, 16), saj šolnine ne bodo niti plačali niti vračali starši, ampak jo bo plačala država, vračal pa študent sam, ko bo zaposlen in ko bo imel primerno visoko plačo. Od njega, in ne od materialnega položaja njegovih staršev, je torej odvisno, kako se bo odločil. Pri tem se predpostavlja, da je maturant, ki se odloča o študiju, to, kar že sama beseda pove: zrel. Zato ni prav, da se ga še naprej obravnava kot nedoletnega, kot nekoga, ki je še naprej odvisen od pomoči staršev. Obravnavati ga je treba kot avtonomni subjekt, ki se svobodno odloča in sprejema odgovornost za svoje odločitve. V tem pogledu ni razlike med nekom, ki je iz revne družine, in drugim, ki izhaja iz bogate. Odločitev za študij pri tistem iz revne družine ne sme biti odvisna od nezmožnosti staršev, da bi krili stroške študija, pri onem iz premožne družine pa ne od dobre volje njegovih staršev, da mu bodo plačali šolnino. Oba morata torej imeti možnost, da se sama odločita. Da pa bi se res lahko svobodno odločila, mora država zagotoviti tudi ugodna študentska posojila, ki bodo zadoščala za pokritje stvarnih življenjskih stroškov.¹⁰ To pomeni, da samo odložena šolnina ne zadošča za preprečitev padca vpisa. Prav tako ne zadošča za osvoboditev posameznika od odvisnosti od staršev, ki je lahko velika ovira za odločitev za študij. Če pa država zagotovi oboje, odloženo šolnino in ugodna študentska posojila, potem je uvedbi šolnine veliko težje argumentirano nasprotovati.

Ena od možnih opor za takšno nasprotovanje bi bili lahko izsledki raziskav francoskega sociologa Boudona, ki na primer kažejo, da je za otroke iz družin z nižjim socialno-ekonomskim statusom velika »psihična« ovira za odločitev za študij že

⁹ V Avstriji se je po uvedbi šolnin v študijskem letu 2001/02 vpis zmanjšal za 20 odstotkov (Biffl idr., 2002, 451).

¹⁰ Po Barrovem mnenju mora biti višina posojila zadostna za plačilo šolnine in pokrivanje stvarnih življenjskih stroškov, obrestna mera pa razumna. To je potrebno za rešitev problemov, kot so revnost študenta, velika izguba časa zaradi služenja denarja za preživetje, prisilna odvisnost od pomoči staršev. Pravica do posojila, ki pokriva vse stroške, pa ni mišljena kot argument proti družinski podpori ali možnosti zaslužka, temveč kot argument za to, da imajo posamezniki dejansko možnost izbire (Barr, 2004, 271).

dejstvo, da so soočeni s stroški in tveganji (Boudon, 2001). Iz tega namreč sledi, da bi se delež študentov iz revnejših družin v celotni populaciji študentov lahko zmanjšal tudi v primeru, če bi bile uvedene odložene šolnine in bi bile na voljo štipendije ali ugodna študentska posojila.

Problem pa je v tem, da bi moralo biti brezplačno visoko šolstvo tudi kakovostno. To pa med drugim zahteva, da država (podobno kot to počneta Švedska in Finska) nameni velik proračunski delež denarja za visoko šolstvo. Vendar mnoge države tega ne zmorejo ali niso voljne narediti. Če pa so proračunska sredstva za visoko šolstvo nezadostna, potem so posledice, kot poudarjajo zagovorniki šolnin, dvojne: ali se zniža kakovost študija ali pa se zmanjša število študentov. Če se hoče ohraniti ali povečati vpis, se zniža kakovost študija, če pa se hoče ohraniti ali povečati kakovost, se zmanjša vpis. Oboje je slabo. Od nekakovostnega visokega šolstva nima velike koristi ne družba ne študent, omejen vpis pa lahko onemogoči študirati tudi zelo sposobnim, kar je škoda zanje in za družbo.

Drugi od dveh uvodoma navedenih odgovorov na vprašanje, ali so šolnine v visokem šolstvu primer socialne nepravičnosti, je, kot smo videli, negativen. Predvsem v ekonomskih krogih, doma in po svetu, namreč velja brezplačno šolstvo za nepravično, ker prerazdeljuje dohodek v korist bolj premožnih in s tem povečuje družbeno neenakost. Tudi ta argument se opira na empirične analize, vendar je tudi v tem primeru tako, da obstaja vsaj ena empirična analiza (iz konca devetdesetih let za državo Illinois), ki tega ne potrjuje (Bevc, 2003, 62). Šolnine v visokem šolstvu pa naj bi bile upravičene in element socialne pravičnosti tudi zato, ker naj bi bilo pravično, če plačajo za visokošolsko izobraževanje več tisti, ki imajo od njega večje koristi. Ali drugače povedano, šolnine so upravičene, ker je upravičeno zahtevati delno plačilo izobraževalnih storitev od tistih, ki jim del koristi od izobraževanja neposredno pripade prek višjih dohodkov (Odbor za reforme, 2005, 96). Ozadje tega argumenta je ena od različic klasičnega neoliberalnega razumevanja visokošolskega izobraževanja, ki visokošolskega študija ne razume kot človekove pravice (do katere ima država korelativno dolžnost, da zagotovi njeno uresničevanje tudi z uvedbo brezplačnega študija) oziroma kot javno dobro, temveč ga razume predvsem kot zasebno dobro, to je kot nekaj, kar si morajo tisti, ki imajo od tega osebne koristi (ker si s tem povečajo lastno vrednost na trgu dela, omogočajo boljše plačane službe, dvigujejo družbeni ugled ipd.), tudi sami plačati. Gledano s te perspektive, ki je značilna za zagovornike neoliberalnih pogledov na izobraževanje, a nikakor ne samo zanje, je financiranje visokošolskega izobraževanja naloga države le zaradi tako imenovanih eksternih učinkov izobraževanja, to se pravi, zaradi koristi, ki jih ima od takega izobraževanja celotna družba. Vendar je to financiranje lahko le

delno. Če bi bilo stoddostno, bi bilo krivično, saj bi v tem primeru revnejši plačevali tistim, ki bodo po končanem študiju imeli veliko višje plače kot oni.

Glede na argumente, ki jih navajajo zagovorniki šolnin v visokem šolstvu, je torej mogoče sklepati, da bi se država morala odločiti za ta ukrep po eni strani zato, ker zaradi velikega povečanja števila študentov brezplačnega študija ne zmore več v celoti financirati, ne da bi trpela ali kakovost študija ali vpis, po drugi strani pa zato, ker ga niti ne bi smela financirati v celoti, saj so prav šolnine pomembno sredstvo ne samo za zagotovitev večje pravičnosti financiranja visokega šolstva, ampak tudi za povečanje kakovosti in učinkovitosti študija.

6.3 Šolnine kot kršitev človekovih pravic

Toda tudi če so prej navedeni argumenti v prid odloženim šolninam videti prepričljivi, še vedno velja tudi močan argument proti njihovi uvedbi, ki ga navajajo nekateri avtorji skupaj z Van Beurenovo, strokovnjakinjo za mednarodno pravo človekovih pravic. Po njihovem mnenju namreč država, ki se je obvezala spoštovati 13. člen *Mednarodnega pakta o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah* (ki pravi, da mora država z ustreznimi sredstvi, zlasti pa s postopnim uvajanjem brezplačnega visokošolskega študija, zagotoviti, da bo tak študij vsem enako dostopen in odvisen le od sposobnosti posameznika) (United Nations International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, 1966, 1976, Art. 13 (2c)), krši mednarodno pravo, če uvede šolnine (Otto in drugi, 2004). Ta člen namreč zakonsko zavezuje vlado k vodenju take finančne in izobraževalne politike, ki omogoča progresivno uvajanje brezplačnega visokošolskega izobraževanja. Zato je po njenem prepričanju uvedba šolnin v Angliji, tudi odloženih in spremljanih s štipendijami oziroma finančno podporo za revne študente, v nasprotju z dolžnostjo vlade, da zagotovi progresivno uvajanje brezplačnega študija. Da uvedba teh šolnin ni bila v skladu s prej navedenim 13. členom, je leta 2002 opozoril tudi *Odbor Združenih narodov za socialne, ekonomske in kulturne pravice*. Ker je uvedba šolnin, četudi so te odložene, v nasprotju s 13. členom omenjene mednarodne pogodbe, ki skupaj s še nekaterimi drugimi sorodnimi dokumenti varuje sistem socialne pravičnosti, je po njenem mnenju uvedba šolnin obenem tudi element socialne nepravičnosti (Van Beuren, 2003). Če to velja za Anglijo, ki z uvedbo odloženih šolnin izboljšuje položaj študentov, ki so prej plačevali običajne vnaprejšnje šolnine, velja še toliko bolj za Slovenijo, ki bi z uvedbo odloženih šolnin poslabšala položaj rednih diplomskih študentov, ki doslej šolnine sploh niso plačevali. Iz tega sledi, da si mora tudi naša država kot podpisnica omenjenega mednarodnega pakta prizadevati za vzpostavitev brezplačnega visokega šolstva.

Toda kljub temu je vpliven britanski ekonomist Barr v svojem zagovoru odloženih šolnin popolnoma ignoriral vse tovrstne kritike, ko je kritično obravnaval tezo, da mora biti visoko šolstvo brezplačno oziroma financirano iz proračuna, ker je to človekova pravica. Zdi se, da zanj ni pomembna pravna oblika te pravice, temveč njeno bistvo. Zato poudarja, da samo »dejstvo, da se nekaj šteje za pravico, še ne pomeni, da bi moralo biti financirano iz proračuna. Dostop do prehrane«, pravi, »je osnovna pravica, vendar nihče ne trdi, da je narobe, ker moramo hrano plačati. Moralni imperativ se ne nanaša na *sredstva* (na primer, cena), temveč na *rezultate*, to se pravi, da se pametna oseba lahko vpiše na najboljšo šolo ali univerzo, ne glede na njegovo ali njeno finančno stanje« (Barr, 2005). Gledano s tega zornega kota cilj pravičnosti (*equity*) ni brezplačno visoko šolstvo, temveč visokošolski sistem, v katerem ni nikomur, ki je zmožen in voljan študirati, onemogočen dostop do študija zato, ker si ga zaradi finančnih razlogov ne more privoščiti. Za dosego tega cilja pa ni potrebno brezplačno visoko šolstvo, poudarja Barr, ampak visoko šolstvo, ki je brezplačno v času študija (Barr, 2004, 266). Če takšen visokošolski sistem ne odvrne revnejših študentov od študija, potem zanj pravica študentov do enakega dostopa do visokošolskega študija ni kršena, tudi če država ne zagotavlja brezplačnega študija.

Iz tega sledi, da v primeru, ko je ta Barrova predpostavka potrjena v vsakdanji praksi, država, ki vpelje odložene šolnine in zagotavlja ugodna študentska posojila, ne krši *duba* 13. člena omenjenega mednarodnega pakta, tudi če uvedba šolnin ni striktno v skladu s *črko* samega Pakta.

Toda, kot smo videli, je tak sklep v nasprotju tako z Van Beurenovo interpretacijo kakor tudi uradno razlago obravnavanega člena *Mednarodnega pakta o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah*. To pomeni, da so šolnine z vidika mednarodnega prava očiten primer kršitve človekovih pravic in socialne nepravičnosti. Vendar se vseeno zastavlja vprašanje, ali je to edino možno razumevanje teh dveh nasprotujočih si interpretacij šolnin in z njimi povezane socialne pravičnosti. Zdi se, da ni. Lahko bi namreč šlo za dve pojmovanji pravičnosti: Pakt ima za cilj pravičnost (*justice*), Barr pa neko drugo vrsto pravičnosti (*equity*). Zato je razliko med razlago 13. člena Pakta, ki jo navajata že omenjeni Odbor in Van Beurenova, na eni strani, in Barrovo razlago pravičnosti (*equity*) kot cilja visokošolskega izobraževanja, na drugi strani, morda mogoče razumeti po analogiji z Aristotelovim razlikovanjem med konvencionalno pojmovano pravičnostjo (*dikaíosýne*) in blagohotnostjo (*epieikés*) kot drugo vrsto pravičnosti, ki je nekakšna korektura konvencionalne pravičnosti.¹¹

11 V angleških, francoskih in italijanskih prevodih je izraz »dikaíosýne« običajno preveden z »justice«, »justice« in »giustizia«, izraz »epieikéa« pa z »equity«, »équité« in »equità«.

Aristotel namreč uporablja ta izraza v znamenitem pasusu pete knjige *Nikomahove etike*, da bi pojasnil razliko med legalno pravičnostjo in neko drugo vrsto pravičnosti, ki ni podvržena pisnemu zakonu, ampak je korektura konvencionalne legalne pravičnosti (Aristoteles, 1994, 204–205).¹² Gre za razliko med pravičnostjo zakona in pravičnostjo, v skladu s katero moramo ravnati takrat, ko bi togo in striktno upoštevanje črke zakona privedlo do krivične sodbe. V duhu in ne po črki zakona je torej treba ravnati vselej, ko zakon zaradi svoje splošne narave ne zaobsega konkretnega primera, o katerem se je treba odločiti. V takih primerih se je treba bolj ozirati na zakonodajalčevo misel kot na črko zakona, če hočemo doseči pravičnost (Aristotel, 2011, 177). Bolj kot to, kar je v zakonu dobesedno zapisano, je torej treba upoštevati namen oziroma intenco samega zakona. Aristotel poudarja, da »kadar zakon nekaj na splošno določa, v danih okoliščinah pa se zgodi nekaj, kar v splošnem določilu ni določeno, tedaj je pravilno, da se popravi pomanjkljivost, kjer nas je zakonodajalec pustil na cedilu, tako kot bi jo bil popravil tudi sam zakonodajalec in sprejel ustrezno določilo v svoj zakon, če bi bil navzoč in če bi vedel za ta konkretni primer« (Aristoteles, 1994, 205).

Če poskušamo nasprotujoče se trditve glede odloženih šolnin razumeti v tem kontekstu, potem se zdi, da so take šolnine v nasprotju s črko zakona in zato tudi element socialne nepravičnosti, obenem pa so tudi v duhu istega zakona in zato element pravičnosti kot dobrohotnosti, ki korigira legalno pravičnost, razumljeno kot skladnost s črko zakona. Po eni strani je namreč država – v našem primeru Anglija – kršila mednarodno pravo s tem, da je dovolila uvedbo odloženih šolnin. Po drugi strani pa je, čeprav je ravnala v nasprotju s črko 13. člena *Mednarodnega pakta o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah*, lahko vseeno ravnala v duhu tega člena, torej v skladu z njegovo intenco oziroma namenom. To pa pomeni, da se je država odločila tako, kot bi se bil po njenem mnenju odločil zakonodajalec (pisci Pakta), če bi bil seznanjen s posebnimi okoliščinami (možnostjo odloženih šolnin kot sredstva za doseg enakega dostopa do visokošolskega študija). Taka razlaga sicer odpira nov pogled na problematiko odloženih šolnin in socialne pravičnosti, vendar trenutno ni kaj več kot neke vrste miselni eksperiment.

6.4 Sklepne misli

Vodilo, ki sem se ga držal v tej kratki razpravi o šolninah in socialni pravičnosti – omejeni le na nekaj bistvenih z njima povezanih problemov –, je bila tista razlaga

---

¹² Popravek zakona je potreben v dveh primerih. Prvič, ko je zakon »površno sestavljen« (Aristoteles, 1994, 156; Höffe, 1999, 171), in drugič, ko zakon zaradi svojega splošnega značaja ne omogoča pravične rajsodbe v konkretnem primeru, ki ni zaobsežen v zakonu (Aristoteles, 1994, 180; Höffe, 1999, 171).

filozofije vzgoje, v skladu s katero filozofija vzgoje ni toliko nek korpus vednosti, temveč predvsem spraševanje, spraševanje v tem smislu, da postavlja vedno znova pod vprašaj vse, kar vemo, ali verjamemo, da vemo, o vzgoji in izobraževanju (Reboul, 1989, 3), oziroma v našem primeru o šolninah. Zato sem najprej poskušal ponovno premisliti tisti argument proti šolninam, ki velja za najbolj prepričljivega, in ki pravi, da so šolnine nekaj slabega in nedopustnega zato, ker ovirajo ali celo preprečujejo šolanje vsem, ki šolnine ne zmorejo plačati. Izkazalo se je, da je to močan argument, vendar le v primerih tako visokih šolnin, da jih nekateri ne zmorejo plačati. V nasprotnih primerih – ko so šolnine nizke; ko jih namesto tistih, ki se želijo šolati, plača nekdo drug; in ko gre za odložene šolnine, ki jih ni treba plačati pred začetkom šolanja, temveč šele po zaključenem šolanju, in še takrat le, če se je tisti, ki se je šolal, zaposil in ima dovolj visok osebni dohodek – pa je ta argument šibak in neprepričljiv, če že ne nesmiseln, saj v teh primerih šolnine ne preprečujejo šolanja revnim ali drugim zato, ker jih ne zmorejo plačati. Nato sem temu argumentu zoperstavil argument, da šolnine kršijo eno od človekovih pravic in so v nasprotju s pravičnostjo kot skladnostjo z zakoni: s 13. Členom *Mednarodnega pakta o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah*. Tudi ta protiangument je tehten, a vprašanje je, ali je sam zakon, ki ga šolnine kršijo, pravičen. Po uradni in prevladujoči interpretaciji je pravičen, ker omenjena mednarodna pogodba varuje sistem socialne pravičnosti. Toda v omenjenem členu jo varuje v odnosu do običajnih šolnin, ki revnim preprečujejo šolanje, kako bi se formulacija tega člena glasila, če bi takrat že obstajale tako imenovane odložene šolnine – ki se ne plačajo pred začetkom študija in zato tudi ne morejo biti nepremostljiva ovira za študij zato, ker nekateri ne zmorejo plačila šolnine –, pa je še vedno odprto vprašanje. Vprašanje je tudi, ali je brezplačnost študija mogoče zagovarjati kot element socialne pravičnosti v primerih, ko diplomanti, ki jim študija ni bilo treba plačati, množično zapuščajo državo, četudi so imeli možnost primerne zaposlitve v lastni državi.¹³ Posledica je namreč ta, da visoko in akademsko izobraženi ljudje s svojim znanjem prispevajo k razvoju ter materialni in duhovni blaginji države, ki v njihovo izobraževanje dotlej ni vložila čisto nič. Slabše razvite države pa tako posredno financirajo bogatejše in

---

13 Vprašanje izhaja iz predpostavke, da pravica do brezplačnega šolanja in korelativna dolžnost države, da šolanje svojih državljanov plačuje, veljata le znotraj določene države. Ali drugače povedano, predpostavlja se, da gre za neke vrste nepisano družbeno pogodbo med državljani in državo, v skladu s katero država plača izobraževanje svojih državljanov, ti pa po končanem šolanju, ko se zaposlijo, vračajo svoj »dolg« državi ne samo s plačevanjem davkov, iz katerih država spet plačuje šolanje novim generacijam svojih državljanov, temveč tudi s tem, da rezultati njihovega dela prispevajo k materialnemu, kulturnemu in duhovnemu blagostanju družbe, v kateri živijo, in od česar imajo korist vsi državljani. Prav v tem je, po eni od močno razširjenih razlag, bistvo izobraževanja kot javnega dobra, ki ga mora financirati država. Če namreč rezultat izobraževanja ni javno dobro, temveč zasebna dobrina, to se pravi nekaj, od česar imajo korist predvsem tisti, ki so se izobraževali (ker so si s tem povečali lastno vrednost na trgu dela, omogočili boljše in boljše plačane službe itd.), ga morajo, po tej razlagi, sami tudi plačati.

bolj razvite države. In večji kot je »beg možganov«, slabše je za državo, iz katere bežijo. Včasih so bile v tem položaju predvsem revne in nerazvite države, danes pa se to vse bolj dogaja tudi bolj razvitim državam, vključno s Slovenijo. V takih okoliščinah postanejo aktualne tudi znane teze tistih ekonomistov, predvsem neoliberalno usmerjenih, ki zagovarjajo plačljiv študij in nujnost posameznikovega sofinanciranja lastnega študija, ker je to investicija v samega sebe, od katere ima sam tudi največje koristi. Če bi študent plačal vsaj del svojega študija, bi država, v kateri se je šolal, ne bila toliko oškodovana, ko bi se zaposlil v kaki drugi državi. Še vedno pa bi bila, saj je – če je hodil v brezplačne javne šole – plačevala celotno njegovo dotedanje šolanje. V tem se lepo vidi, da vsaj nekatere bogate in razvite države služijo na račun revnih in manj razvitih. To pa ni le slabo za manj razvite države, ampak je tudi krivično. Gre za krivičnost na globalni ravni: pravno in tudi drugače je dobro poskrbljeno za čim lažji pretok delovne sile med državami, ne pa tudi za delitev stroškov šolanja tistih, ki se po diplomi zaposlijo v drugih državah. Ne glede na to, da množično odhajanje visoko izobraženih mladih v tujino škodi državam, v katerih so se brezplačno šolali, pa bi bilo narobe, če bi te države od njih zahtevale povračilo stroškov študija (v celoti ali deloma) tudi takrat, ko same ne zagotovijo zanje doma primerne možnosti zaposlitve, čeprav bi z vodenjem drugačne politike to lahko storile.

Viri

- Aristotel. (2011). *Retorika*. Ljubljana: Šola retorike Z&Z.
- Aristoteles. (1994). *Nikomahova etika*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Barr, N. (2004). Higher Education Funding. *Oxford Review of Economic Policy* 2004/2.
- Barr, N. (2005). Financing Higher Education. *Finance and Development* 2005/2.
- Bevc, M. (2003). Pravičnost financiranja izobraževanja in ostale dimenzije pravičnosti v zvezi z izobraževanjem – kaj kažejo analize za druge države. *IB revija* 2003/1.
- Biffi, G. idr. (2002). Should Higher Education Students Pay Tuition Fees? *European Journal of Education*. 2002/4.
- Boudon, R. (2001). *École et société, Les paradoxes de la démocratie*. Paris: PUF.
- Deseti kongres ZKJ*. (1974). Ljubljana: Komunist.

- Enciklopedijski rječnik pedagogije.* (1963). Zagreb: MH.
- Höffe, O. (1999). Aristoteles. V A. Renaut (ur.), *Histoire de la philosophie politique* (str. 127-208). I. Paris: Calmann-Lévy.
- Kodelja, Z. (2006). *O pravičnosti v izobraževanju*. Ljubljana: Krtina.
- Marenbon, J. (2004). *University Challenge: Freedom, Fees and Future Funding*. London: Politea.
- Medveš, Z. (1990). Se politika umika iz šole ali šola iz politike? V *Šola v političnem pluralizmu*. Ljubljana: MC CK ZKS.
- Odbor za reforme (2005). *Usmeritve ekonomskih in socialnih reform za povečanje gospodarske rasti in zaposlenosti*. I/2, 25. 10. 2005.
- Otto, D. idr. (2004). University fees are a social injustice. *The Sunday Morning Herald*, October 5, 2004.
- Reboul, O. (1989). *La philosophie de l'éducation*. Paris: PUF.
- Šimenc, M. (1996). Zasebno šolstvo. V Šimenc, m. in Krek, J. (ur.), *Zasebno šolstvo / Private Education*. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport.
- United Nations International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights.* (1966, 1976).
- Van Beuren, G. (2003). Fees: a social injustice. *Education Guardian*, 1. 7. 2003.